

متن پرسش

جناب استاد: سایت بهارنیوز به مناسبت سالگرد درگذشت بازرگان متن وصیت نامه ایشان رو گذاشته رفتم سراغش و برایم جالب بود!! جالب از این جهت، شخصی که بسیاری از اصلاح طلبان نام او را با بلندی فریاد می زنند و او بزرگ مرد تاریخ می دانند، تا چه اندازه از لحاظ نوع بینش دینی ضعیف و سست است تا آنجا که قیامت را در وصیت نامه اش به صورت امری احتمالی مطرح می کند! جناب استاد راستش دلم سوخت و دلم گرفت وقتی می بینم عده ای تفکر امثال بازرگان را با تفکر حضرت امام خمینی (ره) در یک سطح و شاید بالاتر می بینند! جناب استاد وصیت نامه عجیب و ملکوتی امام کجا قابل قیاس با موهومات بازرگان است؟! بنده هیچ شناختی از بازرگان ندارم فقط دوست داشتم بدانم آیا این نوع برداشتم از وصیت نامه ایشان صحیح است؟ من ایشان و امثالهم را خالی از معارف دینی می بینم نه تنها خالی بلکه مغرورند به فهم بالا! جناب استاد این کم عمق بودن آنها را چطور برای دیگران تشریح کنیم؟ متن وصیت نامه : <http://www.baharnews.ir/news/۹۹۳۳۴> / بسم الله الرحمن الرحيم كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ. وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ. (۱) وصیت نامه بنده گنه کار بی مقدار، محتاج عفو و رحمت پروردگار و درخواست کننده دعای بندگان مؤمن و مهربان، مهدی بازرگان، به همسر عزیز خود، فرزندان دلبنده با همسران گرامی آنها، نوادگان نازنین و به همه خویشاوندان با مهر و صفا، به دوستان ارجمند و به آشنایان و اهل لطف. با اقرار به وحدانیت و ربوبیت خالق و با درود بر همه پیامبران علی الخصوص خاتم آنها محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم و بر اهل بیت طهارت و امامت. (۱) اولین و مهم ترین آرزو و توصیه ام به خانواده و خویشان و دوستان این است که رفتن من برایشان عبرت بوده، به زندگی همیشگی خیلی بزرگ تری که در پیش دارند - بیشتر از دو روزه دنیای گذران - بیندیشند و تدارک ببینند. زندگی بی مرگ و انتها که خبرش را فرستادگان خدا داده، ما را برحذر از آتش و عذاب و امیدوار به رستگاری و رضوانش کرده اند، به فرض که کسی یقین به وقوع آن نداشته باشد، دلیل قطعی هم به دروغ بودن و عدم آن ندارد. حال که بنا به خبرها و هشدارهای شخصی چون محمد مصطفی (ص) و کتابی چون قرآن، شدت و مدت عذاب چنان وحشتناک و غیرقابل تحمل است که احتمال وقوعش را هر قدر کم و کوچک بگیریم، مصلحت و منفعت ما ایجاب می نماید که با توجه به عظمت واقعه و بی نهایت بودن مصیبت، آن را به حساب بیاوریم و راه احتیاط هم که شده باشد در پیش گیریم. وصیت من این است که نه آخرت و قیامت را نفی و فراموش کنید و نه روزی رسان و آفریننده خودتان را که برای جهان غیر او صاحب و گرداننده ای قابل تصور نبوده، اگر خودمان و جهان، دروغ و خیال نباشیم، او هم دروغ و خیال نمی تواند باشد. اینک

که دنیا و زندگی در مجموعه و متوسط، ناخشنودی و ناراحتی و زیانکاری است و جریان تاریخ بشریت در جهت افزایش گرفتاری‌ها و سختی‌ها یا توسعه ظلم و فشارهاست، باید سعی کنیم در عوض، آخرتمان در اثر تحمل و تلاش و با صبر و مرحمت، آباد و خشنود کننده باشد. (۲) دومین توصیه (خصوصی) ام) به همسر و فرزندان و کسان، مهربانی و گذشت و خدمت‌گزاری در حق یکدیگر است. مخصوصاً نسبت به مادرها و پدرها، پس از آن برادر خواهرها، زن و شوهرها و بالاخره دیگر خویشاوندان و صله رحم. (۳) توصیه سوم قبول عذر تقصیرها و قصورهایم در حق خانواده و کسان و دوستان و هموطنان. از همگی حلالیت می‌طلبیم و تقاضای بخشش و دعای خیر دارم، و رساندن این تقاضا به کسانی که در مجلس فاتحه حضور نداشته، آن را نشنیده باشند یا آگاه نشده باشند. هر بدی و نقصان و زیان که به کسی و به کسانی رسانده باشم و به هر گونه و اندازه و ارتباط که باشد، چه فردی و شخصی و چه اجتماعی و عمومی و سیاسی، تقاضایم این است که حلالم نمایید. (۴) کفن و دفن و ترحیم «... وَ مَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَ مَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ...» (۲) برای محل دفن قبری را زیر سر نگذارده ام که زحمت بازماندگان کمتر باشد. و محل خاصی را هم در نظر ندارم ولی اگر امکان داشته و خالی از دردسر و اشکال باشد بدم نمی‌آید در مقبره بیات در جوار مرقد حضرت معصومه سلام الله علیها و در کنار پدر و مادر و عده ای از برادر خواهرها و عمو و عموزادگان باشد که احتمال سر خاک آمدن و از خدا طلب مغفرت خواستن برای همه به خاک سپردگان بیشتر باشد. برای کفن خلعتی سابقاً از سفر حج آورده و در چمدان عنابی رنگ گذارده بودم که پس از نقل مکان به نارون نمی‌دانم چه شده است. برای مجالس ترحیم و تذکر اگر چه بیشتر جنبه تشریفاتی و تکلف پیدا کرده و جزو آداب و حساب‌های سیاسی و گروهی شده، دردی از دنیا و آخرت مردگان و زندگان دوا نمی‌کند ولی با احتمال اینکه برای افرادی، مختصر عبرت از مرگ و خشیت از خدا و آخرت حاصل شود و حلالیت و آمرزشی نصیب میت گردد ایراد به برگزاری آن از محل ثلث خودم ندارم خصوصاً اگر همراه با اطعام مساکین و غذای دسته جمعی بدون تعین و تشریفات برای بازماندگان و دوستان نزدیک باشد. بیشتر از توصیف و تمجید شخص از دنیا رفته به تذکر قیامت و توجه به آخرت پرداخته شود، توصیه‌های (۱) و (۲) و (۳) نیز بد نیست که در مجلس ترحیم خوانده شود. وصیتنامه مورخ ۷/۱۰/۱۳۷۳- در خانه نارون

متن پاسخ

باسمه تعالی: سلام علیکم: در مورد شخص خود آقای بازرگان نمی‌توان گفت وقوع معاد را محتمل بداند بلکه با مخاطبان خود این‌طور صحبت می‌کند. مشکل امثال آقای بازرگان در غفلت از حضور تاریخی است که اسلام باید شکل دهد. این‌ها دینداری فردی را ذیل فرهنگ غرب پذیرفته‌اند و این است آن مشکل آزاردهنده. موفق باشید